

Tradycja prawa rzymskiego a obowiązek przyjęcia świadczenia częściowego

Grzegorz M. Tracz

Asystent w Katedrze Prawa Rzymskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego

✉ grzegorz.m.tracz@uj.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9110-7871>

Roman Law Tradition and the Obligation to Accept Partial Performance of a Contract

Is it possible to compel a creditor to accept partial performance of a contract, even if parties of a contract have not agreed on such a method of performance? A comparison of the contemporary regulations with the view developed and finally expressed in Justinian's Digest – D. 12.1.21 (Julian, book 48 of his Digest) supports the view that in the sixth century AD a solution was found which is still in force in practically all civil codes. According to it, the compelling of a creditor to accept a partial performance is generally not allowed, apart from clearly defined exceptions. Meanwhile, the 1964 Polish Civil Code departed from the solution adopted in the "mainstream of European legal orders" and, although this is not a sufficient basis for its evaluation, nonetheless this decides about its uniqueness.

Słowa kluczowe: prawo cywilne, prawo rzymskie, prawo kontraktów, świadczenie częściowe, obowiązek przyjęcia świadczenia częściowego
Key words: civil law, Roman law, contracts, partial performance of a contract, obligation to accept partial performance

[https://doi.org/10.32082/fp.4\(72\).2022.1047](https://doi.org/10.32082/fp.4(72).2022.1047)

1. Wprowadzenie

Gaius, rzymski prawnik okresu klasycznego twierdził, że – G. 3,168: *tollitur autem obligatio praecipue solutione eius quod debetur* – „umarza się zaś zobowiązanie przede wszystkim przez świadczenie tego co było dłużne”. Można stąd wnosić, że treść zobowiązania określa sposób jego wykonania¹.

Czterysta lat później justyniańscy kompilatorzy uzupełnili Gaiusowe stanowisko, dodając – I. 3,29 pr.: *vel si quis consentiente creditore aliud pro alio* – „oraz jeśli ktoś za zgodą wierzyciela świadczy co innego”. Przesądzono w ten sposób, że wykonanie zobowiązania może polegać nie tylko na postępowaniu dłużnika zgodnym z tym, na co się umówiono, ale również na postępowaniu w inny, lecz akceptowany przez wierzyciela sposób. U podstaw przyjętego

¹ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 12, Warszawa 2016, s. 333, nb. 784.

przez Justyniańskich kompilatorów zapatrywania zdaje się leżeć założenie, że wykonanie zobowiązania służy zaspokojeniu interesu wierzyciela², co jest ostatecznym celem powstania każdego stosunku obligacyjnego³. Treść zobowiązania ma zaś to znaczenie, że określa granice skuteczności sformułowanych przez strony żądań.

Inaczej sprawa przedstawia się w świetle treści art. 450 k.c., który znajdując zastosowanie zasadniczo do prawa umów⁴, stanowi, że: „Wierzyciel nie może odmówić przyjęcia świadczenia częściowego, chociażby cała wierzytelność była już wymagalna, chyba że przyjęcie takiego świadczenia narusza jego uzasadniony

nieaktualne, że należałoby powrócić do rozwiązań przyjętych na gruncie Kodeksu zobowiązań”⁵. Uzasadnione z perspektywy cytowanego twierdzenia jest ustalenie jak doszło do ukształtowania się zarówno „dominującego nurtu europejskich porządków prawnych”, jak i treści art. 450 k.c.

2. Obowiązek przyjęcia świadczenia częściowego w najdawniejszym prawie rzymskim

W starożytnym Rzymie pierwotnie obowiązywało prawo zwyczajowe. Na skutek sporu między plebejzami a patrycjuszami, którzy nadużywali niespisa-

„Komilatorzy justyniańscy zakładali, że wykonanie zobowiązania służy zaspokojeniu interesu wierzyciela, co jest ostatecznym celem powstania każdego stosunku obligacyjnego.

interes”. Treść tego przepisu pozwala dłużnikowi świadczyć inaczej niż się umówiono, odmiennie od utrwalonych w treści stosunku zobowiązaniowego oczekiwań wierzyciela.

Odosobnione pozostaje zapatrywanie, że: „[w] przyszłości polski ustawodawca powinien jednak rozważyć, czy względny, dla których art. 450 k.c. zawiera rozstrzygnięcie odmiennie od dominującego nurtu europejskich porządków prawnych, nie są na tyle

nego „prawa przodków”, doszło do uchwalenia ustawy XII Tablic. Treść ustawy nie miała charakteru reformatorskiego⁶. Jedynie wyjątkowo dokonano za jej pomocą zmian w obowiązującym wcześniej prawie.

2 Tamże, s. 312, nb. 732; zob. G. Tracz, *Pojęcie wykonania i niewykonania zobowiązania w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2009, z. 1, s. 175; W. Holewiński, *O zobowiązaniach podług Kodeksu Napoleona. Wykład tytułu III i IV księgi trzeciej*, Warszawa 1875, s. 8.

3 Na temat zobowiązania jako instrumentu warunkowania zachowania stron zob. A. Klein, *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, t. 1. *Dzieła wybrane*, Kraków 2021, s. 77; F. Longchamps de Bérier, *Ocena pracy doktorskiej Alfreda Kleina „Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego”*, Archiwum UW 270/106 (teczka doktorska), s. 4–5.

4 Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania...*, s. 312, nb. 732.

5 F. Zoll, *Wykonanie i skutki niewykonania zobowiązania lub nienależytego wykonania zobowiązań (w.) System Prawa Prywatnego*, t. 6, A. Olejniczak (red.), wyd. 3, Warszawa 2018, s. 1151, nb. 141; pozytywnie ocenia skutki obowiązywania art. 450 k.c.: W. Czachórski i in., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, wyd. 11, Warszawa 2009, s. 310, nb. 718 i A. Brzozowski, *Wykonanie zobowiązań (w.) A. Brzozowski i in., Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2016, s. 286, nb. 517–518; brak uwagi na temat zasadności obowiązywania art. 450 k.c. w Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania...*, s. 324, nb. 757–758.

6 J.A. Pokrowskij, *Historia prawa rzymskiego*, t. 1, Lublin 1927, s. 133; R. Sohm, *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925, s. 50–51; I. Koschembar-Lyskowski, *Prawo rzymskie*, t. 1. *Dzieje*, Warszawa 1931, s. 50; R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955, s. 32.

Wyrażone za jej pośrednictwem podejście do możliwości przymuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego, w braku innych źródeł, stanowi wyraz wcześniejszego sposobu postępowania⁷.

wydania osoby dłużnika w swe ręce¹⁰. Gdy dłużnik został wydany, to wierzyciel mógł przetrzymywać go przez 60 dni, aż do chwili, gdy osoby trzecie, mające w tym interes, zaspokoją jego wierzytelność¹¹. W czasie

W czasach ustawy XII Tablic nie przewidywano możliwości zmuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego.

Ponieważ ustawa XII Tablic nie odnosi się wprost do kwestii zniewolenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego, to wnioski w tej mierze można wyprowadzać z ówczesnie przyjętego sposobu egzekucji wierzytelności. Zgodnie z treścią ustawy XII tablic, dłużnik, po zasądzeniu zapłaty na rzecz wierzyciela, miał 30 dni na jej dokonanie⁸. Jeżeli tego nie uczynił, to wierzyciel mógł rozpocząć względem niego egzekucję⁹. Na podstawie wniesionej przed pretora *legis actio per manus iniectio* wierzyciel mógł żądać

owych dni dłużnik powinien być prowadzany w miejsce publiczne¹², aby tam obwieszczano postronnym kwotę, którą winien zapłacić wierzycielowi. Dawało to szansę, że ktoś zdecyduje się wykupić dłużnika z „niewoli”¹³, i zaspokoić w ten sposób interes wierzyciela. Trzeciego dnia, jeżeli nikt tego nie uczynił, to wierzyciel zyskiwał nad dłużnikiem prawo życia i śmierci¹⁴. Mógł sprzedać go w niewolę *trans Tiberim*, a nawet zabić, dzieląc części jego ciała między pozostałych wierzycieli¹⁵.

Z kształtu procedury dochodzenia wierzytelności można wnosić, że w czasach ustawy XII Tablic nie przewidywano możliwości zmuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego¹⁶. Dłużnik samym sobą gwarantował możliwie najpełniejsze zaspokojenie

7 B. Łapicki, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1948, s. 170, widział w procedurze przewidzianej *legis actio per manus iniectio* koncesję na rzecz dłużnika wcześniej zrównywanego ze złodziejem; tak też S. Łoś, *Sylwetki rzymskie*, Warszawa 1958, s. 241; F. Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa. W związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, Warszawa 1911, s. 193, twierdzi: „Żadne prawodawstwo późniejszych czasów nie oddawało dłużnika tak bezlitośnie i tak beznadziejnie w ręce lichwiarskiego wierzyciela, jak staroateńskie i starorzzymskie prawodawstwo; a oba te prawodawstwa powstały samorzutnie, jako prawa obyczajowe i tylko pod naciskiem ekonomicznego przymusu”.

8 T. 3,5; zob. S. Riccobono, *Fontes iuris Romani antejustiniani*, cz. 1, Florentiae 1968, s. 33; M. Kaser, *Das römische Zivilprozeßrecht*, München 1966, s. 97, nt. 4; R. Knütel, *Particularis enim solutio rarum est ut incommoda sit. Zur Fragwürdigkeit des Teilleistungsverbots (w:) Iurisprudentia universalis*, M.J. Schermaier, J.M. Rainer, L.C. Winkel (red.), Köln-Weimar-Wien 2002, s. 338–339.

9 T. 3,2; zob. S. Riccobono, *Fontes...*, s. 32; R. Knütel, *Particularis...*, s. 338–339.

10 Tamże.

11 T. 3,5; zob. S. Riccobono, *Fontes...*, s. 33; M. Kaser, *Das römische Zivilprozeßrecht*, s. 101, nt. 1; R. Knütel, *Particularis...*, s. 339.

12 W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1962, s. 148; M. Kaser, R. Knütel, S. Lohsse, *Römisches Privatrecht. Ein Studienbuch*, wyd. 21, München 2017, s. 451, nb. 12.

13 T. 3,5; zob. S. Riccobono, *Fontes...*, s. 33; M. Kaser, *Das römische Zivilprozeßrecht...*, s. 101, nt. 1; R. Knütel, *Particularis...*, s. 339.

14 T. 3,6; zob. S. Riccobono, *Fontes...*, s. 33.

15 M. Kaser, *Das römische Zivilprozeßrecht...*, s. 102, nt. 1.

16 P. Gröschler, *Teilleistungsverbot, Drittleistung, Ablösungsrecht (w:) Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, t. 2, cz. 1. *Schuldrecht: Allgemeiner Teil*, R. Zimmermann (red.), Tübingen 2007, s. 790, nb. 11.

nie interesu wierzyciela¹⁷. W razie niewywiązania się ze zobowiązania wierzyciel zyskiwał fizyczną władzę nad „całą osobą dłużnika”, co stanowiło gwarancję zaspokojenia jego interesu. Poza przypadkiem szczydliwości, jedynie pełne świadczenie zwalniało dłużnika z „niewoli” wierzyciela¹⁸.

Jedynie część zobowiązania, to początkowo nie było to możliwe. Przemawia za tym świadectwo Gaiusa²², który traktując formalny akt umorzenia jako *imaginaria solutio* (G. 3,171) wyrażał powątpiewanie, obce justyniańskim kompilatorom (I. 3,29,1 *in fine*), czy dopuszczalna jest częściowa *acceptilatio* (G. 3,172)²³. W tym świetle

Dopiero wykształcenie się *solutio* zrodziło kontrowersję dotyczącą tego, czy możliwe jest świadczenie częściowe wbrew woli wierzyciela.

Pierwszym krokiem prowadzącym do otwarcia dyskusji na temat dopuszczalności zmuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego było wprowadzenie w 326 r. przed Chr. ustawy *lex Poetelia Papiria de nexis*¹⁹. Dzięki niej doszło do wyłączenia odpowiedzialności osobistej dłużnika i poprzestania jedynie na odpowiedzialności majątkowej²⁰. Choć dzięki tej ustawie podzielnym stał się obiekt odpowiedzialności, to do III w. po Chr. umorzenie zobowiązania następowało na podstawie aktu formalnego²¹. Z jednej strony oddawał on usługi pewności obrotu: nie pozostawiał wątpliwości, że wierzyciel jest usatysfakcjonowany uzyskanym świadczeniem. Z drugiej strony, skoro dla umorzenia zobowiązania konieczne było dokonanie aktu wielostronnego, to niemożliwym było umorzenie zobowiązania wbrew woli wierzyciela. Nawet jeśli wierzyciel chciał wykorzystując akt formalny umorzyć

zasadnym zdaje się twierdzenie, że dopiero wykształcenie się *solutio* – nieformalnego sposobu umorzenia zobowiązania polegającego na świadczeniu tego co było dłużne, zrodziło kontrowersję dotyczącą tego, czy możliwe jest świadczenie częściowe wbrew woli wierzyciela.

3. Świadczenie częściowe w świetle uwagi Juliana

Spośród tekstów źródłowych do kwestii możliwości przymuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego odnosi się fragment autorstwa Juliana, którego działalność przypada na II w. po Chr.

D. 12,1,21 (Julian, ks. 48 „Digestów”):

Quidam existimaverunt neque eum, qui decem peteret, cogendum quinque accipere et reliqua persequi, neque eum, qui fundum suum diceret, partem dumtaxat iudicio persequi: sed in utraque causa humanius facturus videtur praetor, si actorem compulerit ad accipiendum id quod offeratur, cum ad officium eius pertineat lites deminuere.

„Niektórzy uważali, że ani tego, który żądałby sięściu, nie można przymusić do przyjęcia pięciu i dochodzenia reszty, ani tego, który twierdzi, że grunt jest jego, nie można zmusić do przyjęcia części i dochodzenia pozostałości, ale w obydwu przypad-

17 R. Sohm, *Instytucje...*, s. 346.

18 R. Knütel, *Particularis...*, s. 339.

19 Tamże.

20 P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 790, nb. 11; choć zob. W. Litewski, *Prawo rzymskie prywatne*, wyd. 4, Warszawa 1999, s. 366.

21 R. Knütel, *Particularis...*, s. 339; R. Zimmermann, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996, s. 755; W. Dajczak, *Zobowiązania (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bériér, Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 3, Warszawa 2018, s. 485; J.D. Harke, *Römisches Recht. Vor der klassischen Zeiten bis zu den modernen Kodifikationen*, wyd. 2, München 2016, s. 93, nb. 1.

22 R. Knütel, *Particularis...*, s. 340.

23 H.L.W. Nelsen, U. Manthe, *Gai Institutiones III 88-181. Die Kontraktobligationen. Text und Kommentar*, Berlin 1999, s. 402-403.

kach wydaje się, że postąpiłby pretor w sposób bardziej ludzki, gdyby zmusił żądającego do przyjęcia tego, co mu się oferuje, ponieważ do jego obowiązków należy zmniejszanie zakresu sporu”.

Tradycyjnie stawiane pytanie dotyczy tego, czy cytowany fragment w całości pochodzi od Juliana, czy znana dziś jego forma jest wynikiem później dokonanych zmian²⁴. Doniosłość odpowiedzi wynika z faktu, że fragment ten jest uważany za koronny dowód na obowiązywanie w prawie klasycznym zakazu świadczenia częściowego wbrew woli wierzyciela²⁵. Tymczasem jego treść przemawia za tym jedynie, jeśli uznać, że część rozpoczynająca się od słów: *sed in utraque causa humanius* była interpolowana²⁶. Zasadniczym argumentem, który podnosi się za interpolacyjnym charakterem tego fragmentu jest odwołanie się do kryterium *humanitas*, poczytywanego za jeden z motywów przewodnich kompilacji justyniańskiej²⁷.

24 Zob. E. Levy, E. Rabel, *Index interpolationum*, t. 1, Weimar 1929, s. 162, szp. 2; E. Levy, E. Rabel, *Index interpolationum*, t. 1. *Supplementum*, Weimar 1929, s. 179, szp. 1.

25 R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 749.

26 Zwraca na to uwagę R. Knütel, *Particularis...*, s. 343 i P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 790, nb. 12; M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, t. 1. *Die vorklassischen entwicklungen*, München 1975, s. 647, przyp. 23; por. M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, t. 2. *Die nachklassischen entwicklungen*, München 1975, s. 441, przyp. 6; A.G. Citati, *Studi sulle obbligazioni indivisibili nel diritto romano*, „Annali Palermo” 1921, t. 9, s. 7; S. Riccobono, *Dal diritto romano classico al diritto moderno. A proposito del fr. 14 D. X, 3 Paulus III „Ad Plautium”*, „Annali Palermo” 1917, s. 590, przyp. 1; M. Wlassak, *Die klassische Prozeßformel. Mit Beiträgen zur Kenntnis des Juristenberufes in der klassischen Zeit*, cz. 1, Wien–Leipzig 1924, s. 110, przyp. 10; C. Ferrini, *Manuale di Pandette*, wyd. 3, Milano 1908, s. 627, przyp. 2; H. Honsell, T. Mayer-Maly, W. Selb, *Römisches Recht*, wyd. 4, Berlin 1987, s. 263; A.G. Citati, *Studi sulle obbligazioni indivisibili nel diritto romano*, Roma 1972, s. 7; H. Lévy-Bruhl, *Prudent et prêteur*, „Revue historique de droit français et étranger” 1926, t. 5, s. 25, przyp. 1; S. di Marzo, *Manuale elementare di diritto Romano*, Torino 1954, s. 216; A.G. Citati, *Contributi alla dottrina della mora*, „Annali Palermo” 1923, t. 11, s. 182, przyp. 1.

27 H. Krüger, *Die humanitas und die pietas nach den Quellen des römischen Rechtes*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für

Ostatnio jednak znów²⁸ sformułowano twierdzenie, że przypisywanie temu fragmentowi charakteru interpolacji jest nietrafne²⁹. Wniosek ten wsparło następującymi argumentami. Po pierwsze, Julian miał dopuszczać świadczenie częściowe³⁰. Po drugie, fragment rozpoczynający się od słów: *sed in utraque causa humanius*, stanowi, że pretor powinien zmniejszyć zakres sporu³¹, co jest uważane za jeden z jego podstawowych obowiązków³². Po trzecie, gdyby podejrzewano o interpolację fragmentu dopisanego w późniejszym czasie, to słowo *quidam* byłoby niejako „zawieszony w powietrzu”³³.

Nie odnosząc się do zasadności tych argumentów, zmiana znaczenia fragmentu może wynikać ze zmiany

Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung” 1898, t. 19, s. 36; F. Pringsheim, *Jus aequum und jus strictum*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung” 1921, t. 42, s. 663; zob. M. Wlassak, *Die klassische Prozeßformel...*, s. 109, przyp. 10; W. Rechnitz, *Studien zu Salvius Julianus*, Weimar 1925, s. 69; S. Solazzi, *L'estinzione dell'obbligazione nel diritto Romano*, t. 1, wyd. 2, Napoli 1935, s. 94; za autentycznością odwołania się do tego kryterium L. Lombardi, *Aperçus sur la compensation chez les juristes classiques*, „Bullettino dell'istituto di diritto Romano” 1963, t. 66, s. 74, przyp. 78.

28 Wcześniej za jego autentycznością H. Lévy-Bruhl, *La dénégation actionis sous la procédure formulaire*, Lile 1924, s. 30; L. Lombardi, *Aperçus...*, s. 74, przyp. 78; T. Giaro, *«De ponte» oder «De monte»? Banalitäten in der römischen Jurisprudenz*, Labeo 1990, t. 36, s. 207, twierdzi, że odwołanie do pretora jako „mediatora” jest typowe dla Juliana; P. Voci, *La obbligazioni romane. Il contenuto dell'obbligatio*, t. 1, cz. 1, Milano 1969, s. 304, przyp. 23, widzi w D. 12,1,21 wyjątek od zasady. Zastrzeżeń co do autentyczności nie podnosi M. Brutti, *La problematica del dolo processuale nell'esperienza romana*, t. 2, Milano 1973, s. 459, przyp. 158.

29 R. Knütel, *Particularis...*, s. 343.

30 Tamże.

31 A nie liczbę procesów, na co zwrócił uwagę L. Lombardi, *Aperçus...*, s. 75, przyp. 78.

32 D. 4,8,3,1 (Ulpijan, ks. 13 „Komentarza do edyktu”); R. Knütel, *Particularis...*, s. 343.

33 R. Knütel, *Particularis...*, s. 343, dlatego A.G. Citati, *Studi...*, s. 7 i A.G. Citati, *Studi...*, „Annali Palermo” 1921, t. 9, s. 7 za interpolację poczytuje oprócz zwrotu zaczynającego się do *sed* również zwrot *quidem existimaverunt*. Za autentycznością tego zwrotu argumentował L. Lombardi, *Aperçus...*, s. 74, przyp. 78.

kontekstu, w którym jest on przywoływany. Zgodnie z inskrypcją, fragment D. 12,1,21 jest wyimkiem z ks. 48 „Digestów” Juliana, która dotyczyła prawa spadkowego³⁴. Poczynione w literaturze ustalenia przekonują, że omawiany fragment był poprzedzony przez – D. 5,4,8 (Julian, ks. 48 „Digestów”)³⁵: *Permittendum erit possessori hereditatis partem quidem hereditatis defendere, parte vero cedere, nec enim prohibet aliquem totam hereditatem possidere et partem scire dimidiam ad se pertinere, de altera parte controversiam non facere* – „Pozwala się posiadaczowi spadku na obronę jego części, a odstąpienie od niej w części. Nic nie zabrania, aby kto posiada cały spadek i wie, że należy mu się jedynie część, odnośnie do drugiej nie wdawał się w spór”. Zestawienie tych fragmentów przekonuje, że o ile nie budziło wątpliwości, iż posiadacz spadku można odstąpić od obrony niespornej jego części, o tyle rozbieżności budziło, czy można zmusić powoda do przyjęcia części konkretnego składnika majątku spadkowego³⁶.

W świetle tych ustaleń zasadnym zdaje się twierdzenie, że D. 12,1,21 nie dotyczył prawa zobowiązań wcześniej niż w VI w. po Chr.³⁷. Z tego też względu dla oceny zakresu dopuszczalności zniewolenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego bez znaczenia – zarówno w prawie klasycznym, jak i w prawie justyniańskim – pozostaje to, jakich zmian w obrębie tego fragmentu dokonali justyniańscy kompilatorzy.

Oddając się analizie treści fragmentu D. 12,1,21 należy zwrócić uwagę, że rozpoczyna się on od słowa *quidam*, które wyklada się na język polski jako „niektórzy”³⁸. Jego użycie przemawia za tym, że Julian nie należał do grupy, której stanowisko referował³⁹. Użycie tego słowa stanowi poszlakę, że również

w VI w. po Chr. nie było jednomyślności, w kwestii dopuszczalności przymuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego. Niektórzy ciągle musieli opowiadać się za jego niedopuszczalnością⁴⁰, podczas gdy inni twierdzili, że istnieją jednak wyjątkowe okoliczności, w których należy zmusić wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego. Choć ze znaczenia słowa „niektórzy” można wnioskować, że grupa prawników, niedopuszczających świadczenia częściowego wbrew woli wierzyciela, była w mniejszości, to jego użycie wcale nie implikuje małej lub mniejszej liczby jurystów popierających jeden z poglądów. Przemawia ono jedynie za tym, że był to ograniczony zbiór, który cechował się tym, że nie należeli do niego wszyscy⁴¹.

Na podstawie przypisywanego Julianowi fragmentu można nadto wnioskować, że kontrowersje nie dotyczyły kwestii uznania świadczenia częściowego wbrew woli wierzyciela za niepożądane – w tym zakresie nie było sporu⁴². Sporne było jedynie czy istniały wyjątkowe sytuacje, usprawiedliwiające wymuszenie na wierzycielu przyjęcia świadczenia częściowego. Za takim rozumieniem tego fragmentu przemawia posłużenie się spójnikiem *sed*⁴³, którego użycie przesądza, że mimo wszystko, w pewnych okolicznościach niektórzy usprawiedliwiali przymuszenie wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego.

W czasach Justyniana urząd pretora, do którego nawiązano w tym fragmencie, należał raczej do historii. Wówczas instytucjonalnie musiało chodzić o sędziego, sprawującego wymiar sprawiedliwości w postępowaniu jednofazowym⁴⁴. Tym niemniej sposób sprawowania urzędu przez pretora może być wskazówką, jaki udział

do jego własnego; Ch. Baldus, *Regelhafte Vertragsauslegung nach Parteirollen im klassischen römischen Recht und in der modernen Völkerrechtswissenschaft*, cz. 2. Zur Rezeptionsfähigkeit römischen Rechtsdenkens, Frankfurt a.M.–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1998, s. 664; R. Knütel, *Particularis...*, s. 343.

34 O. Lenel, *Palingenesia iuris civilis*, t. 1, Lipsiae 1889, szp. 444.

35 Tamże; M. Wlassak, *Die klassische Prozeßformel...*, s. 109, przyp. 10.

36 Inne znaczenie przypisuje fragmentowi D. 12,1,21 R. Knütel, *Particularis...*, s. 344.

37 M. Wlassak, *Die klassische Prozeßformel...*, s. 109, przyp. 10.

38 J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2005, s.v. *quidam* – *queadam* – *quiddam*, s. 815, szp. 1; T. Dydyński, *Słownik łacińsko-polski do źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1883, s.v. *quidam*, s. 570, szp. 2.

39 We fragmencie D. 46,3,36 (Julian, ks. 1 „Komentarz do pism Urseiusa Feroxa”) wyrażenie *quidam existimant* służy Julianowi określeniu tych, którzy prezentują pogląd przeciwny

do jego własnego; Ch. Baldus, *Regelhafte Vertragsauslegung nach Parteirollen im klassischen römischen Recht und in der modernen Völkerrechtswissenschaft*, cz. 2. Zur Rezeptionsfähigkeit römischen Rechtsdenkens, Frankfurt a.M.–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1998, s. 664; R. Knütel, *Particularis...*, s. 343.

40 Zwraca na to uwagę P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 790, nb. 12.

41 <https://sjp.pwn.pl/sjp/niektory;2488894.html> [dostęp: 30 maja 2022 r.].

42 Tak też Ch. Baldus, *Regelhafte...*, s. 666.

43 J. Sondel, *Słownik...*, s.v. *sed*, s. 869, szp. 1.

44 F. Longchamps de Bérier, *Ochrona praw prywatnych* (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzym-*

w zniewoleniu wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego przypisywano sędziemu. Pretor jako rzymski urzędnik był dysponentem ochrony sądowej⁴⁵. W procesie formularnym sprawował nadzór nad wskazanymi przez siebie sędziami prywatnymi, którzy rozstrzygali spór w sposób merytoryczny. Od jego decyzji zależało, czy żądającemu zostanie przyznana ochrona sądowa, co dawało pretorowi możliwość faktycznego określania co jest prawem. Choć trudno z całą pewnością ustalić, w jaki sposób „pretor” mógł wymusić na wierzycielu przyjęcie świadczenia częściowego, to w każdym razie nie było to możliwe bez jego udziału⁴⁶.

Wiadomo natomiast, że jak przekazuje fragment D. 46,3,30 (Ulpian, ks. 51 „Komentarza do edyktu”): *Si debitor offerret pecuniam, quae peteretur, creditor nollet accipere, praetor ei denegat actiones.* – „Jeśli dłużnik zaoferuje pieniądze, które są żądane, a wierzyciel ich nie przyjmie, to pretor nie przyzna wierzycielowi skargi”. Stąd niektórzy wnioskuje, że możliwe było zastosowanie częściowej *denegatio actionis*⁴⁷. Inni zaś w groźbie jej zastosowania widzieli sposób wymuszenia na wierzycielu obniżenia wysokości roszczenia⁴⁸.

4. Obowiązek przyjęcia świadczenia częściowego w innych źródłach

Choć fragment D. 12,1,21 nie dotyczy prawa zobowiązań wcześniej niż w VI w. po Chr., to na temat dopuszczalności zmuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego – w prawie klasycznym – można wnioskować na podstawie innych tekstów źródłowych. Jednym z nich jest fragment autorstwa Paulusa.

skie. *U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 3, Warszawa 2018, s. 167.

45 F. Longchamps de Bérier, *Ochrona praw prywatnych...*, s. 159–160.

46 Zob. S. Perozzi, *Istituzioni di diritto romano*, t. 2. *Obbligazioni ed azioni. Diritto ereditario. Donazioni*, wyd. 2, Roma 1929, s. 407.

47 Ch. Baldus, *Regelhafte...*, s. 664–665.

48 H.-P. Benöhr, *Das sogenannte Synallagma in den Konsensualkontrakten des klassischen römischen Rechts*, Hamburg 1965, s. 36; A. Bürge, *Zum Edikt De edendo*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung” 1995, z. 11, s. 9; tak zdaje się również R. Düll, *Der Gütegedanke im römischen Zivilprozessrecht*, München 1931, s. 52.

D. 40,7,4,6 (Paulus, ks. 5 „Komentarza do Sabinusa”): *Item si decem heredi dare iussus fuerit, heres etiam per partes accipere favore libertatis cogendus est.* „Także jeżeli nakazano niewolnikowi dać spadkobiercy dziesięć, to ze względu na zasadę sprzyjania wolności spadkobierca zostanie przymuszony do przyjęcia tej kwoty w częściach”.

Jurysta udzielił odpowiedzi, że jeśli właściciel przy obiecał niewolnikowi wolność pod warunkiem wykupienia się z niewoli, to ten ostatni był uprawniony do zapłaty częściami. Przekonuje to, że na przełomie II i III w. po Chr. wyżej ceniono wolność niewolnika aniżeli interes wierzyciela w otrzymaniu świadczenia w całości – nie mógł on stać na przeszkodzie opuszczenia stanu niewolniczego. Przedmiotowy fragment dostarcza także argumentu za tym, że musiał podówczas obowiązywać generalny zakaz świadczenia częściowego, skoro niezbędne okazało się określenie sytuacji, w której wierzyciel musi przyjąć świadczenie częściowe⁴⁹.

Kolejnym fragmentem, który pozwala wnioskować na temat tego, jak w prawie klasycznym przedstawiała się kwestia dopuszczalności zmuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego, jest stanowisko Ulpiana.

D. 19,1,13,8 (Ulpian, ks. 32 „Komentarza do edyktu”): *Offerri pretium ab emptore debet, cum ex empto agitur, et ideo etsi pretii partem offerat, nondum est ex empto actio: venditor enim quasi pignus retinere potest eam rem quam vendidit.*

„Cena powinna zostać zaoferowana przez kupującego, gdy wnosi powództwo ze względu na kupno, i choćby nawet oferował część ceny, nie przysługuje mu jeszcze skarga z tytułu kupna; sprzedawca może bowiem zatrzymać rzecz, którą sprzedał jako rodzaj zastawu”.

W tym fragmencie na pytanie, czy kupującemu przysługuje *actio empti* odpowiedziano, że jak długo kupujący nie wykona swoich obowiązków w całości, tak długo nie ma prawa do wzajemności⁵⁰. Pozornie

49 R. Knütel, *Particularis...*, s. 344–345, choć zwraca także uwagę na inną możliwą interpretację tego fragmentu; P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 791, nb. 12.

50 M. Kaser, *Das Römische Privatrecht...*, cz. 1, s. 530, przyp. 20.

nie jest jasne uzasadnienie prezentowanego stanowiska. Zgodnie z jego treścią, rzecz która została sprzedana (*quam vendidit*) znajduje się w „jakby” zastawie (*quasi pignus*) sprzedawcy⁵¹. Ponieważ wraz z wykształceniem się konsensualnego kontraktu kupna-sprzedaży dla przeniesienia własności rzeczy sprzedanej wymagano dokonania czynności rozporządzającej⁵², to wątpliwości może budzić status rzeczy „którą sprzedał”. Kwestię tę wyjaśnia jednak fragment D. 50,16,67 pr. (Ulpian, ks. 76 „Komentarza do edyktu”): *‘Alienatum’ non proprie dicitur, quod adhuc in dominio venditoris manet: ‘venditum’ tamen recte dicitur.* – „Niepoprawnie »alienowane« mówi się o tym, co ciągle pozostaje własnością sprzedawcy; jednakże »sprzedanym« poprawnie się nazywa»⁵³. W tym świetle zasadne zdaje się twierdzenie, że przez sformułowanie *quasi pignus* chciano nazwać uprawnienia przysługujące sprzedawcy przez przyzmat rzeczy jeszcze nie alienowanej⁵⁴. Jednym z nich było to, że dopóki kupujący nie zapłaci całości ceny, dopóty nie aktualizuje się obowiązek wydania mu rzeczy⁵⁵.

Ponad powyżej przedstawione fragmenty, można przywołać twierdzenie Ulpiana, które pozornie świadczy przeciw temu, że w prawie klasycznym musiał obowiązywać zasadniczy zakaz świadczenia częściowego.

D. 46,3,9,1 (Ulpian, ks. 24 „Komentarza do Sabinusa”):

Qui decem debet, partem solvendo in parte obligationis liberatur et reliqua quinque sola in obligatione remanent [...]

„Kto dziesięć jest winien, świadcząc część z tej części z zobowiązania zostanie zwolniony i tylko w wysokości pozostałych pięciu dalej jest zobowiązany [...]”.

51 Tak samo zob. D. 21,1,31,8 (Ulpian, ks. 1 „Komentarza do edyktu edylów kurulnych”).

52 Zob. T. Giaro, *Kształtowanie praw prywatnych – czynności prawne* (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 3, Warszawa 2018, s. 130.

53 W innym znaczeniu zwrotu *quam vendidit* użyto w D. 38,5,1,13 (Ulpian, ks. 44 „Komentarza do edyktu”).

54 D. 50,17,45 pr. (Ulpian, ks. 30 „Komentarza do edyktu”).

55 Na temat możliwości skorzystania przez pretora z *denegatio actionis* zob. H.-P. Benöhr, *Das sogenannte Synallagma...*, s. 36; odnośnie do możliwości sprzedania rzeczy zastawionej w razie świadczenia częściowego zob. D. 13,7,8,2 (Pomponiusz, ks. 35 „Komentarza do pism Sabinusa”).

Z treści tego fragmentu wynika, że do częściowego umorzenia długu dochodzi, jeśli: „kto dziesięć jest winien *partem solvendo*”. Za odrzuceniem zapłaty winien jakoby wynikało stąd dozwolenie na świadczenie częściowe wbrew woli wierzyciela przemawia znaczenie słów *partem solvendo*⁵⁶, które nie oznaczają wręczenia wierzycielowi części dłużnej sumy, ale dosłownie „częściowe uwolnienie się”. Jest ono możliwe jedynie wówczas, gdy częściowe wykonanie zobowiązania odpowiada jego treści. Oznacza to, że przywołany fragment jest jedynie podstawą twierdzenia, iż jeśli dłużnik świadczy częściowo, lecz zgodnie z tym na co się umówiono, to nie jest już zobowiązany w zakresie tego co świadczył⁵⁷.

Rozważania dotyczące możliwości zmuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego prowadził także Modestyn. Przyznając, że możliwa jest umowa, na podstawie której, to co dłużne, można spłacać częściami, próbował odpowiedzieć na pytanie, czy częściowa spłata kapitału prowadzi do zmniejszenia podstawy do obliczania odsetek.

D. 22,1,41,1 (Modestyn, ks. 3 „Odpowiedzi”):

Lucius Titius cum centum et usuras aliquanti temporis deberet, minorem pecuniam quam debebat obsignavit: quaero, an Titius pecuniae quam obsignavit usuras praestare non debeat. Modestinus respondit, si non hac lege mutua pecunia data est, uti liceret et particulatim quod acceptum est exsolvere, non retardari totius debiti usurarum praestationem, si, cum creditor paratus esset totum suscipere, debitor, qui in exsolutione totius cessabat, solam partem deposuit. „Lucjusz Tycjusz który był dłużny sto i odsetki za pewien czas, mniejszą kwotę niż był dłużny poświęcił pieczęcią: pytam, czy Tycjusz nie powinien świadczyć odsetek, od pieniędzy które opieczętował? Modestyn odpowiedział, że jeśli pożyczonych pieniędzy nie dano pod tym warunkiem, że to co przyjęto można było spłacać częściami, to nie wstrzymuje płatności odsetek od całego długu, jeśli wierzyciel gotów jest przyjąć całość, a dłużnik zwlekający z zapłatą całej sumy jedynie część składa do depozytu”.

56 Zob. J. Sondel, *Słownik...*, s.v. *solvendo esse* [3], s. 890, szp. 2.

57 S. Perozzi, *Instituzioni...*, s. 407 i przyp. 2; tak np. w D. 13,4,2,4 (Ulpian, ks. 27 „Komentarza do edyktu”).

W przedstawionym stanie faktycznym po upływie ustalonego czasu dłużnik zobowiązany do zwrotu kapitału oraz zapłaty odsetek za korzystanie z niego zwrócił zaledwie część kapitału. Modestyn odpowiedział, że jeśli nie umówiono się w ten sposób, że można to, co dłużne zwracać częściami, to częściowy zwrot kapitału nie zatrzymuje obliczania odsetek od całej kwoty. Wszak jeśli dłużnik nie płaci w terminie, to częściowe oddanie tego co było dłużne należy raczej postrzegać jako złożenie określonej kwoty – do chwili zapłaty całości – w depozyt wierzyciela.

Choć przywołany jako ostatni, to właśnie D. 22,1,41,1, a nie D. 12,1,21 jest często traktowany jako podstawa do formułowania zapatrywania, o zasadniczej niedopuszczalności zmuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego w klasycznym prawie rzymskim⁵⁸. Rozumowanie prowadzące do tego wniosku przebiega następująco. Jeśli dłużnik, który zwraca część kapitału, ma płacić odsetki, jak gdyby nic nie świadczył, to świadczoną część należy postrzegać jako niebyłą⁵⁹.

Zasadniczym argumentem przeciwko przypisywaniu temu fragmentowi znaczenia z perspektywy obowiązującego ogólnego zakazu świadczenia częściowego jest twierdzenie, że stanowisko Modestyna należy odnosić bardziej do interpretacji stypulacyjnej klauzuli odsetkowej i jej charakteru, aniżeli do obowiązującego generalnego zakazu świadczenia częściowego⁶⁰. Pozostawiając na boku podejrzenia interpolacyjne⁶¹, wydaje się, że zwrot *si non hac lege mutua pecunia*

data est należy odnosić nie do stypulacyjnej klauzuli odsetkowej, ale do treści zawartego kontraktu⁶². Wydaje się, że rozstrzygnięcie dotyczące odsetek jest w istocie konsekwencją określonego zapatrywania na możliwość częściowego zwrotu kapitału.

Po to, aby utrzymać zapatrywanie, że przedmiotowy fragment odnosi się do wykładni stypulacyjnej klauzuli odsetkowej twierdzi się, że użycie przez Modestyna przywołanego zwrotu wynika z braku precyzji⁶³. I nawet jeśli jego użycie jest zamierzone, to dodatkowe porozumienie dodane do kontraktu pożyczki, któremu towarzyszy stypulacyjna klauzula odsetkowa na mocy zasady wyrażonej przez Paulus – D. 12,1,40: *pacta in continenti facta stipulationi inesse creduntur* – „*pacta* zawarte razem ze stypulacją uznaje się za wchodzące w jej treść”, tworzy także treść stypulacji⁶⁴.

5. Obowiązek przyjęcia świadczenia częściowego po śmierci Justyniana

Przyjęte w kompilacji Justyniańskiej zapatrywanie na kwestię świadczenia częściowego wbrew wierzycielowi stanowiło podstawę późniejszych rozważań dotyczących tej kwestii. W Bazylikach (23,1,21), będących zbiorem prawa wydanym pod koniec IX w. po Chr. twierdzono, że: *Benigne compellitur actor, partem rei interim accipere, sive pecunia, sive fundus debeatur*⁶⁵ – „Łagodnie nakłania się powoda do czasowego przyjęcia części przedmiotu sporu, będącego czy to pieniędzmi, czy to nieruchomością dłużną”. Cyryl w odniesieniu do zwrotu *partem rei interim accipere* wyjaśnia – B. 23,1,21 schol. 2: *Officium iudicis est, compellere actorem, ut partem dimidiam debiti a reo accipiat, si eam offerat [...] et reliqua persequantur*⁶⁶ – „Do obowiązków sędziego należy, nakłonienie powoda, aby część długu przyjął od pozwanego, [...] i tylko pozostałości dochodził”.

Przedstawiony fragment Bazylik wyraża wąskie rozumienie reguły przewidzianej w D. 12,1,21⁶⁷. Nie

58 C.F. Mühlénbruch, *Lehrbuch der Institutionen des römischen Recht*, wyd. 2, Halle 1847, s. 352, przyp. 8; F. Zoll, *Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. 3. *Zobowiązania*, Kraków 1910, s. 290 i przyp. h; O. Wendt, *Lehrbuch der Pandekten*, Jena 1888, s. 571; C. Ferrini, *Manuale di Pandette*, wyd. 3, Milano 1908, s. 627, przyp. 2; A.G. Citati, *Studi...*, „Annali Palermo” 1921, t. 9, s. 7; zob. R.J. Pothier, *Traité des obligations*, Paris–Orleans 1769, cz. 3, rozdz. 1, art. 3, § 2, nt. 498, s. 36. H. Grotius, *The Introduction to Dutch Jurisprudence*, London 1845, s. 456, sect. IX.

59 R. Knütel, *Particularis...*, s. 340.

60 W kontekście stypulacyjnego przyrzeczenia posagu zob. D. 20,4,1 pr. (Papinian, ks. 8 „Problemów prawnych”); R. Knütel, *Particularis...*, s. 340–341; P. Gröschler, *Teil-leistungsverbot...*, s. 790, nb. 12.

61 G. Grosso, *Il sistema romano dei contratti*, wyd. 3, Torino 1963, s. 176; M. Kaser, *Mutuum und stipulatio* (w): *Eranion*

in honorem Georgii S. Maridakis, t. 1. *Historia iuris*, Athenis 1963, s. 178; R. Knütel, *Particularis...*, s. 341.

62 R. Knütel, *Particularis...*, s. 341.

63 Tamże.

64 Tamże.

65 D.C.G.B. Heimbach, *Basilicorum. Libri LX*, t. 2, Lipsiae 1840.

66 Tamże.

67 S. Solazzi, *L'estinzione...*, s. 94–95.

wynika z niej możliwość zniewolenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego, lecz jedynie przesądza ona, że jeśli dłużnik kwestionuje wysokość swojego świadczenia, to wierzyciel może zostać przymuszony do przyjęcia niespornej części⁶⁸. Interpretacja ta powracała w argumentacji prawniczej aż do XIX w. i wyraża się w twierdzeniu, że wierzyciel musi przyjąć świadczenie częściowe, jeśli dłużnik nie kwestionuje powinności spełnia świadczenia, kwestionuje jego wysokość⁶⁹.

Azo (1190–1225) twierdził: *in omni autem debito regulare est, ut plene, et in totum debeat fieri solutio*⁷⁰ – „natomiast w każdym długi regułą jest, że w pełni i w całości powinno być dokonywane świadczenie”. Wyrażał w ten sposób ogólnie przyjęte w średniowieczu zapatrywanie o niedopuszczalności świadczenia częściowego wbrew woli wierzyciela⁷¹. Późniejszy od niego Hugo Donellus (1527–1591) obowiązywanie takiego zakazu uzasadniał naturą zobowiązania⁷², a jako przeciwnika tej powszechnie przyjętej opinii wymieniał Alciatusa – *Sententia [...] vulgo recepta ab omnibus, uno fere excepto Alciato*⁷³.

Wcześniej niż Alciatus wątpliwości wobec przyjmowanego stanowiska o niedopuszczalności przymuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego podnosił Philippus Decius (1454–1536)⁷⁴. Wśród kilku argumentów, powołując się na wyjątek, zgodnie z którym wierzyciel musi przyjąć świadczenie częściowe, jeśli dłużnik kwestionuje wysokość długu⁷⁵, twierdził, że nie powinno się stawiać takiego dłużnika w lepszej sytuacji od dłużnika, który nie kwestionując wyso-

kości długu, na razie płaci jedynie jego część⁷⁶. Poza tym podnosił, że świadczenie częściowe zazwyczaj najmniej w pewnym stopniu odpowiada interesowi wierzyciela⁷⁷.

Andreas Alciatus (1492–1550), będący jednym z prekursorów humanizmu⁷⁸, nie tylko wyraził wątpliwość, w kwestii zasadności zakazu świadczenia częściowego wbrew wierzycielowi, ale twierdził: *constituendam generaliter regulam, ut particularis solutio invito creditore admittatur*⁷⁹ – „należy ustalić ogólną zasadę, że wierzyciel wbrew swej woli przyjmuje świadczenie częściowe”. Wśród argumentów, które podnosił był ten, że rzadko zdarza się, aby świadczenie częściowe było dla wierzyciela niedogodnością, a prawdziwa trudność leży nie w świadczeniu częściowym, ale w tym, iż pozostała część nie zostanie świadczona⁸⁰. Podobnie, znacznie później, argumentował Friedrich Carl von Savigny (1779–1861)⁸¹. Twierdził, że nie ma wątpliwości, iż jeżeli strony tak się umówią, to dłużnik może świadczyć częściowo, umarzając dług w świadczonej części⁸². Podnosił jednak, że zostało zakwestionowane (*von Menschen bezweifelt*), czy dłużnik może samowolnie podzielić zobowiązanie w ten sposób, że będzie wykonywał je częściami – mogło to być uciążliwe i niekorzystne dla wierzyciela⁸³. Mimo to Savigny przyjmował, że należy dłużnikowi przyznać takie uprawnienie⁸⁴. Po pierwsze, dlatego że wierzyciel może żądać świadczenia w całości⁸⁵. Po wtóre, ponieważ przepisy szczególne zapobiegają poważnym niedogodnościom wynikającym z takiego świadcze-

68 S. Solazzi, *L'estinzione...*, s. 94, przyp. 4.

69 Zob. R. Knütel, *Particularis...*, s. 347 i 345–349; P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 792, nb. 13.

70 Azo, *Jurisconsultissimi in ius civile*, Lugduni 1564, s. 231, szp. 1, nt. 11 (uwagi do lib. 8, de solutionibus & liberationibus); zob. P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 790, przyp. 34.

71 R. Knütel, *Particularis...*, s. 345; P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 791, nb. 13, przyp. 34 i 35.

72 H. Donellus, *Commentariorum de jure civili*, t. 4. *Opera omnia*, Maceratae 1830, ks. XVI, rozdz. XI, § 16; P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 791, nb. 13.

73 H. Donellus, *Commentariorum...*, ks. XVI, rozdz. XI, § 16; P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 791, nb. 13.

74 R. Knütel, *Particularis...*, s. 347; P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 791, przyp. 37.

75 R. Knütel, *Particularis...*, s. 345.

76 Tamże, s. 347.

77 Tamże, s. 347.

78 T. Giaro, *Historia i tradycja prawa rzymskiego* (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Brier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 3, Warszawa 2018, s. 105.

79 A. Alciatus, *Opera omnia*, t. 1, Francofurti 1617, uwagi do D. 12,1,21, s. 290, szp. 2 nb. 18.

80 R. Knütel, *Particularis...*, s. 347–348; P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 791, nb. 13.

81 P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 792, nb. 13; zob. R. Knütel, *Particularis...*, s. 348–349.

82 F.C. von Savigny, *Das Obligationenrecht als Theil des heutigen Römischen Rechts*, Berlin 1851, s. 322.

83 Tamże.

84 Tamże.

85 Tamże, s. 323.

nia⁸⁶. Jako przykład podawał regulację, zgodnie z którą w wyniku częściowego świadczenia nie dochodzi do umniejszenia podstawy do obliczania odsetek⁸⁷.

Twórca „prawa rozumu”⁸⁸ Hugo Grotius (1583–1645) twierdził, że świadczenie polega na dostarczeniu tego, co jest dłużne, i niczego innego⁸⁹. Należało dlatego świadczyć w całości, a czego innego wierzyciel nie musiał przyjmować⁹⁰. Zaliczany do przedstawicieli jurysprudencji rzymsko-holenderskiej⁹¹ Johannis Voet (1647–1713), komentując fragment D. 12,1,21 twierdził: *Restituenda ex mutuo simul et semel totas quantitas: non enim particularem solutionem*⁹² – „zwrot pożyczki następuje jednocześnie i za jednym razem w całej kwocie, a nie świadczeniem częściowym”.

Podsumowujący swą twórczością okres prawa natury Christian Wolff (1679–1754) pisał, że zjawisko, które polega na świadczeniu części nazywane jest: *solutio particularis*. Dochodziło do niego wtedy, gdy spłata części świadczenia następowała w późniejszym czasie⁹³. Zaraz potem dodawał: *Res, quae debetur, tota solvi debet, nec solutionem particularem acceptare tenetur creditor, nisi aliter fuerit conventionum.* – „Rzecz, która jest dłużna, powinna być w całości świadczona, nie musi świadczenia częściowego akceptować wierzyciel, jeżeli nic innego nie ustalono”⁹⁴.

Kładący podwaliny pod francuski kodeks cywilny Robert Pothier (1699–1772)⁹⁵ twierdził, że nawet jeżeli dług jest podzielny, to wierzyciel nie jest zobowiązany do przyjmowania tego, co mu się należy, w częściach⁹⁶. Ponieważ: *on a intérêt de recevoir tout à la fois une grosse somme avec laquelle on fait ses affaires plutôt que plusieurs petites sommes en différents temps qui se dépensent imperceptiblement à mesure qu'on les*

*reçoit*⁹⁷ – „ma się interes w otrzymaniu za jednym razem kwoty, za pomocą której załatwia się swoje sprawy zamiast kilku małych sum w różnym czasie, które są wydawane niepostrzeżenie, w miarę ich otrzymywania”. Ponadto twierdził, że kłopotliwe jest dla wierzyciela, aby prowadził rejestr małych sum, które otrzymuje od dłużnika⁹⁸.

Jeden z nauczycieli Savigniego i ostatni przedstawiciel *usus modernus Pandectarum* Ludwik Höpfner⁹⁹ (1743–1797) twierdził, że: *Der Glaubiger ist der Regel nach nicht schuldig, Stückzahlung anzunehmen, sondern der Schuldner muß die ganze Schuld auf Einmal abtragen* – „co do zasady, wierzyciel nie jest zobowiązany do przyjęcia spłaty w ratach, ale dłużnik musi spłacić cały dług jednorazowo”¹⁰⁰. Twierdzenie to wyraża panujące w XIX wieku przeświadczenie o zasadniczej niedopuszczalności świadczenia częściowego wbrew woli wierzyciela¹⁰¹, które ukształtowało treść uchwalanych podówczas kodyfikacji¹⁰².

97 Tamże, s. 37

98 Tamże.

99 J.M. Rainer, *Das Römische Recht in Europa*, wyd. 2, Wien 2020, s. 403.

100 L.J.F. Höpfner, *Theoretisch-practischer Commentar über die Heineccischen Institutionen nach deren neuesten Ausgabe*, wyd. 8, Frankfurt a.M. 1818, s. 724

101 H. Coing, *Europäisches Privatrecht. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München 1985, s. 431; J.A. Seuffert, *Lehrbuch des praktischen Pandektenrechts*, t. 2, Würzburg 1825, s. 25; P. Gröschler, *Teilleistungsverbot...*, s. 791, nb. 13; C.L. Mühlenbruch, *Lehre des Pandekten-Recht*, t. 2, Halle 1836, s. 473; G.F. Puchta, *Vorlesungen über heutige römische Recht*, t. 2, wyd. 4, Leipzig 1855, s. 49; B. Windscheid, *Lehrbuch des Pandekten*, t. 2, cz. 1, Düsseldorf 1865, s. 261; A. Brinz, *Lehrbuch des Pandekten*, t. 2, cz. 1, wyd. 2, Erlangen 1879, s. 446–447; J. Baron, *Pandekten*, wyd. 5, Leipzig 1885, s. 369; H. Dernburg, *Pandekten*, t. 2, Berlin 1886, s. 146; O. Wendt, *Lehrbuch...*, s. 571, twierdzi, że to, czy wierzyciela może odesłać świadczenie częściowe jest *questio de bono et aequo*, z której wynika, iż wierzyciel musi takie świadczenie przyjąć; zob. F. Mommsen, *Beiträge zum Obligationenrecht. Die Lehre von der Mora, nebst Beiträge zur Lehre von der Culpa*, cz. 3, Braunschweig 1855, s. 146–150.

102 *Codex Maximilianus Bavaricus Civilis* z 1756 r. w cz. IV rozdz. 14 § 8; *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Sta-*

86 Tamże.

87 Tamże; inspirację widać w D. 22,1,41,1.

88 T. Giaro, *Historia...*, s. 108.

89 H. Grotius, *The Introduction...*, s. 456, sect. VII.

90 Tamże, sect. IX.

91 T. Giaro, *Historia...*, s. 107.

92 J. Voet, *Commentarius ad Pandectas*, t. 3, Halae 1778, ks. 12, tytuł 1, s. 25.

93 Ch. Wolff, *Ius naturae methodo scientifica pertractatum*, Halae Magdeburgicae 1745, s. 463, § 668.

94 Tamże, § 669.

95 T. Giaro, *Historia...*, s. 109.

96 R.J. Pothier, *Traité...*, cz. 3, rozdz. 1, art. 3, § 2, nt. 498, s. 36.

6. Kształtowanie się regulacji przyjętej w k.c.

Współcześnie obowiązujące ustawy cywilne nie pozwalają na zmuszenie wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego. Nie jest to dopuszczalne w świetle: art. 1342–4 k.c.fr.¹⁰³, § 1415 k.c.a., § 266 k.c.n., art. 69 ust. 1 szw.pr.obl. oraz art. 1181 k.c.wł. W systemach *common law* sytuacja przedstawia się podobnie¹⁰⁴, o czym zdecydowało rozstrzygnięcie sprawy *Cutter v Powell*. W stanie faktycznym marynarz zatrudniony, aby odbyć podróż statkiem z Jamajki do Liverpoolu, zmarł u jej końca. Jego żona żądała zapłaty za pracę męża w wysokości, która odpowiadała wykonanej części zobowiązania¹⁰⁵. Jej żądanie zostało oddalone z uzasadnieniem, że jeśli zobowiązanie jest traktowane jako całość, to nie ma podstaw do żądania zapłaty wynagrodzenia w jakimkolwiek zakresie, jeśli zobowiązanie nie zostało wykonane w całości¹⁰⁶.

Podobną do wyżej przywołanych regulację przewidywał Kodeks zobowiązań z 1934 r., który w art. 206 § 1 stanowił, że: „Wierzyciel może odmówić przyjęcia świadczenia częściowego, jeżeli cały dług jest już wymagalny”. Uzasadnienie § 1 zastąpiło twierdzenie, że przepisy o analogicznej treści obowiązywały wcześniej na ziemiach polskich¹⁰⁷. Kierunek przyjętej ostatecznie w k.z. regulacji wyznaczył już art. 130 proj. Tilla, który stanowił: „Wierzyciel może odmówić przyjęcia świadczenia częściowego, jeśli dług cały jest już zapadły”.

aten z 1798 r. w cz. I rozdz. 16 § 57; *Sächsisches Bürgerliches Gesetzbuch* z 1865 r. w § 695.

- 103 Który po reformie z 2016 r. zastąpił bez istotnej zmiany merytorycznej art. 1244 k.c.fr.; zob. O. Deshayes, T. Genicon, Y.-M. Laithier, *Réforme de droit des contrats, du regime général et de la preuve des obligations. Commentaire article par article*, Paris 2016, s. 715; N. Dussaux, C. Jamin, *Réforme du droit des contrats, du regime général et de la preuve des obligations. Commentaire des articles 1100 à 1386-1 du code civil*, Paris 2016, s. 208.
- 104 R. Knütel, *Particularis...*, s. 350.
- 105 J. Beatson, A. Burrows, J. Cartwright, *Anson's Law of contract*, wyd. 30, Oxford 2016, s. 477.
- 106 Tamże, zob. S.M. Waddams, *Restitution for the part performer*, (w:) *Studies in Contract Law*, B.J. Reiter, J. Swan (red.), Toronto–Butterworth 1980, s. 152–179.
- 107 R. Longchamps de Berier, *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań*, t. 1, Komisja kodyfikacyjna. Podkomisja prawa o zobowiązaniach, z. 4–6, Warszawa 1936, s. 302.

Jego treść poczytywano jedynie za konkretyzację, i to raczej o charakterze dydaktycznym, treści art. 129 ust. 1 proj. Tilla¹⁰⁸, który stanowił: „Ani wierzyciel nie może być zniewolony do przyjęcia, ani dłużnik do świadczenia czego innego, aniżeli to wynika z treści zobowiązania”¹⁰⁹. W uzasadnieniu do tych przepisów twierdzono: „Wszelkie odchylenie się od tej reguły, pomijając wymagania logiki i konsekwencji z pojęcia zobowiązania, musiałyby wprowadzić niepewność do aktu spełnienia”¹¹⁰.

Odejście od treści przewidzianej w art. 206 § 1 k.z. nastąpiło ostatecznie w 1964 r. wraz z wejściem w życie art. 450 k.c. Proces kształtowania się treści tego przepisu przebiegał następująco. Z końcem 1947 r. został uchwalony I projekt k.c.¹¹¹. Artykuł 476 umieszczony wśród przepisów prawa zobowiązań, których referentem był Aleksander Wolter¹¹², a koreferentem Marian Lisiewski stanowił: „Wierzyciel może nie przyjąć świadczenia częściowego, jeżeli wierzycielność jest wymagalna w całości”¹¹³. „Ta próba kodyfikacji nie została uwieńczona powodzeniem. Już wkrótce stało się bowiem rzeczą oczywistą, że obowiązujące prawo cywilne wymaga [...] zasadniczej rewizji założeń ogólnych”¹¹⁴.

W 1954 r. ogłoszono II projekt k.c.¹¹⁵. Przewidywał on odmienną regulację dla obrotu powszechnego i dla obrotu uspołecznionego. Artykuł 387 stanowił: „§ 1. Wierzyciel może nie przyjąć świadczenia częściowego, jeżeli wierzycielność jest wymagalna w całości.

- 108 E. Till, *Polskie prawo zobowiązań. Część ogólna. Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923, s. 27.
- 109 Przepis ten poczytywano zaś za konkretyzację treści art. 128 ust. 1, który stanowił: „Dłużnik winien spełnić świadczenie wedle treści zobowiązania w sposób odpowiadający wymogom dobrej wiary i zwyczajom uczciwego obrotu” – E. Till, *Polskie prawo zobowiązań...*, s. 27.
- 110 E. Till, *Polskie prawo zobowiązań...*, s. 146.
- 111 *Projekt części ogólnej projektu cywilnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 12, s. 19, szp. 2.
- 112 Tamże, s. 19, szp. 1.
- 113 *Projekt księgi trzeciej kodeksu cywilnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 10, s. 40.
- 114 J. Wasilkowski, *Zagadnienia kodyfikacji polskiego prawa cywilnego*, „Nowe Drogi” 1960, nr 11, s. 29.
- 115 W. Czachórski, *Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL*, „Studia Prawnicze” 1970, z. 26–27, s. 12.

§ 2. W stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej wierzyciel nie może odmówić przyjęcia świadczenia częściowego, chyba że świadczenie takie ze względu na cel zobowiązania jest dla wierzyciela nieprzydatne¹¹⁶. Drugą redakcją tego projektu ogłoszono drukiem w 1955 r.¹¹⁷, a różnica względem pierwszej polegała na tym, że § 1, a nie jak dotąd § 2, regulował kwestię świadczenia częściowego w obrocie uspołecznionym.

„sugeruje błędne przypuszczenie, jakoby jednostki gospodarki uspołecznionej działały złośliwie we wzajemnych stosunkach, uchylając się bezpodstawnie od przyjęcia świadczenia częściowego¹²¹”. Do przedstawionych argumentów przychylił się Jan Wasilkowski, który zaproponował, aby nadać art. 354 treść, która osłabiałaby zasadę obowiązującą w art. 206 § 1 k.z., przewidując „elastyczne sformułowanie” jednolite dla obrotu uspołecznionego i powszechnego¹²². Propozy-

„Ani wierzyciel nie może być zniewolony do przyjęcia, ani dłużnik do świadczenia czegoś innego, aniżeli to wynika z treści zobowiązania”

W dyskusji nad treścią II projektu k.c. referent – Adam Chełmoński zaproponował skreślenie § 1¹¹⁸ jako źródła niepożądanego osłabienia dyscypliny umownej w obrocie uspołecznionym¹¹⁹. Dodał, że gdy obowiązek przyjęcia świadczenia częściowego jest pożądanym, to można go nałożyć ogólnymi warunkami umów lub wzorcami umownymi¹²⁰. Wniosek ten poparł koreferent Jerzy Meyzel twierdząc, że treść § 1

cja ta wpisywała się w twierdzenie Chełmońskiego, że art. 206 § 1 k.z. może być poczytywany za przepis zbyt surowy¹²³. Ostatecznie referent zaproponował, zastąpienie art. 387 przepisem o treści: „Jeżeli wierzycielność jest wymagalna w całości, wierzyciel może odmówić przyjęcia świadczenia częściowego, chyba, że przyjęcie takiego świadczenia nie narusza jego uzasadnionego interesu” – wniosek przyjęto¹²⁴.

Uchwalenie przepisu o podobnej treści proponowano w dyskusji poprzedzającej uchwalenie § 266 k.c.n. Jej podstawą był § 288, o treści odpowiadającej obowiązującemu dziś § 266 k.c.n.: *Der Schuldner ist zu Teilleistungen nicht berechtigt*¹²⁵ – „Dłużnik nie jest uprawniony

116 Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, J. Wasilkowski (red.), Warszawa 1954.

117 Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Tekst ustalony w wyniku dyskusji ogólnokrajowej, Warszawa 1955.

118 Protokoły z sesji zespołu prawa cywilnego materialnego komisji kodyfikacyjnej. 1957–1958, t. 2, Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Sprawiedliwości, nr zespołu 285, sygn. 54/9-10, k. 4; Protokół posiedzenia Zespołu Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej w dniu 21 października 1957 r., Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Rkps. Akc. 18/2020, s. 3.

119 Protokoły z sesji zespołu prawa cywilnego materialnego komisji kodyfikacyjnej. 1957–1958, t. 2, AAN, MS, sygn. 54/9-10, k. 4; A. Chełmoński, *Koreferat dotyczący art. 353–349 i 354–403 projektu Kodeksu Cywilnego PRL*, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Rękopisy, Akc. 48/2020, s. 5.

120 A. Chełmoński, *Koreferat...*, s. 5.

121 Protokoły z sesji zespołu prawa cywilnego materialnego komisji kodyfikacyjnej. 1957–1958, t. 2, AAN, MS, sygn. 54/9-10, k. 4; A. Chełmoński, *Koreferat...*, s. 5.

122 Protokoły z sesji zespołu prawa cywilnego materialnego komisji kodyfikacyjnej. 1957–1958, t. 2, AAN, MS, sygn. 54/9-10, k. 5.

123 A. Chełmoński, *Koreferat...*, s. 5.

124 Protokoły z sesji zespołu prawa cywilnego materialnego komisji kodyfikacyjnej. 1957–1958, t. 2, AAN, MS, sygn. 54/9-10, k. 5.

125 *Protokolle der Kommission für die zweite Lesung des Entwurfs des Bürgerlichen Gesetzbuchs*, t. 1. *Allgemeiner Theil und Recht der Schuldverhältnisse*, Berlin 1897, s. 305; R. Knütel, *Particularis...*, s. 351.

do częściowego spełnienia świadczenia¹²⁶. Jedną z formułowanych wówczas propozycji było, aby nadać temu paragrafowi treść: *Zur Annahme einer Teilzahlung ist der Gläubiger verpflichtet, wenn dieselbe seinem Interesse nicht widerstreitet*¹²⁶ – „Wierzyciel jest zobowiązany do przyjęcia częściowej zapłaty, jeśli nie narusza to jego interesów”. Częścią wspólną między tą propozycją, a propozycją Chelmońskiego było to, że oba przepisy przewidywały, iż wierzyciel musi przyjąć świadczenie częściowe, jeśli nie narusza ono jego interesu.

Proponowanej regulacji ostatecznie nie przyjęto w k.c.n., twierdząc, że mogłaby ona być źródłem niewspółmiernie dużych szykan ze strony dłużnika pod adresem wierzyciela – w stosunku do szykan, których wobec dłużnika może dopuszczać się wierzyciel, jeśli obowiązywałby przepis o treści proponowanej w § 288¹²⁷. Twierdzono dodatkowo, że wierzyciel zazwyczaj nie przyjmuje świadczenia częściowego

Proponowaną przez Chelmońskiego treść przepisu umieszczono w art. 366 III proj. k.c. z 1960 r.¹³⁰. Odmiennej treść przyjęto w projekcie ogłoszonym w 1962 r. Będąc wynikiem uzgodnień międzyresortowych art. 389 tego projektu stanowił: „Wierzyciel nie może odmówić przyjęcia świadczenia częściowego, chociażby cała wierzytelność była już wymagalna, chyba że przyjęcie takiego świadczenia narusza jego uzasadniony interes”¹³¹. Przepis o tej treści został przyjęty ostatecznie w art. 450 k.c.

Różnica między treścią przepisu przewidzianą w art. 366 III proj. k.c. z 1960 r., a treścią obowiązującego dziś art. 450 k.c. jest taka, że ten ostatni zmienia wyjątek w zasadę. O ile w świetle art. 366 III proj. k.c. z 1960 r., wierzyciel zasadniczo nie musiał przyjmować świadczenia częściowego, o tyle w świetle art. 450 k.c. sytuacja jest odwrotna i wierzyciel zasadniczo musi je przyjąć. Elementem wspólnym obu przepisów jest

Choć jasne jest, że świadczenie częściowe stanowi niedogodność dla wierzyciela, to jednak próbuje się określić sytuacje wyjątkowe, w których mimo to, wierzyciel musi przyjąć zaoferowane mu świadczenie częściowe.

tylko wówczas, gdy obawia się, że nie uzyska brakującej części bez podejmowanie nieproporcjonalnie kosztownych działań. Z tego względu odmowa przyjęcia świadczenia częściowego jest jedynym środkiem *gegen willkürliche Verkürzung seines Rechtes*¹²⁸ – „przed samowolnym ograniczeniem jego praw”. Na korzyść propozycji wyrażonej w § 288 przemawiało również to, że odpowiadała treści obowiązującego wcześniej prawa oraz stwarzała jasne i proste zasady¹²⁹

klauzula „naruszenia uzasadnionego interesu wierzyciela”, z tym, że między przepisami dochodzi do zmiany ciężaru dowodu. O ile w świetle art. 366 III proj. k.c., to dłużnik musi udowodnić, że świadczenie częściowe nie narusza uzasadnionego interesu wierzyciela, o tyle zgodnie z art. 450 k.c. to wierzyciel musi udowodnić, że świadczenie częściowe narusza jego uzasadniony interes, by mógł odmówić jego przyjęcia.

126 *Protokolle...*, s. 305; R. Knütel, *Particularis...*, s. 351.

127 *Protokolle...*, s. 305–306; R. Knütel, *Particularis...*, s. 351.

128 *Protokolle...*, s. 305–306; R. Knütel, *Particularis...*, s. 351.

129 *Protokolle...*, s. 305.

130 A. Chelmoński i in., *Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1960.

131 *Projekt kodeksu cywilnego oraz przepisów wprowadzających kodeksu cywilnego*, Warszawa 1962, s. 61.

7. Podsumowanie

Rozważania na temat dopuszczalności w prawie rzymskim zniewolenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego pokazują element zmienny i stały. Elementem zmiennym jest ewolucja przebiegająca od całkowitej niedopuszczalności zmuszenia wierzyciela do przyjęcia świadczenia częściowego, przez enumeratywnie wyliczone od tego zakazu wyjątki, aż po sformułowanie w D. 12,1,21 ogólnej klauzuli nakazującej wierzycielowi postępować w ludzki sposób także wówczas, gdy dłużnik oferuje jedynie część tego co powinien świadczyć. Stałym elementem jest zapamiętywanie, że choć jasne jest, iż świadczenie częściowe stanowi niedogodność dla wierzyciela¹³², to jednak próbuje się określić sytuacje wyjątkowe, w których mimo to, wierzyciel musi przyjąć zaoferowane mu świadczenie częściowe¹³³.

Zestawienie współcześnie obowiązujących regulacji z wypracowanym i wyrażonym ostatecznie w D. 12,1,21 stanowiskiem Juliana przemawia za tym, że w VI w. po Chr. doszło do wypracowania rozwiązania, które do dziś obowiązuje właściwie we wszystkich kodeksach cywilnych. Na ogół przewidują one, że zniewolenie wierzyciela do świadczenia częściowego jest co do zasady niedopuszczalne. Przykładowo na gruncie k.c.n. twierdzi się, że wierzyciel musi przyjąć świadczenie częściowe w czterech sytuacjach¹³⁴. Po pierwsze, jeśli strony się na to umówiły; po drugie, w razie dokonania „częściowego” potrącenia; po trzecie, jeśli ustawa nakłada na wierzyciela obowiązek przyjęcia świadczenia częściowego; po czwarte, jeśli obowiązek przyjęcia świadczenia częściowego wynika z nakazu postępowania zgodnie z dobrą wiarą, wynikającego z treści § 242 k.c.n.¹³⁵.

Jeśli chodzi o polski k.c., to w 1964 r. ostatecznie zrezygnowano w nim z rozwiązania obowiązującego w „głównym nurcie europejskich porządków

prawnych”¹³⁶. Nie pozwala to jeszcze ocenić art. 450 k.c. z perspektywy zasadności jego dalszego obowiązywania, a przesądza jedynie o jego wyjątkowości.

Bibliografia

- Alciatus A., *Opera omnia*, t. 1, Francfurti 1617.
- Azo, *Iurisconsultissimi in ius civile*, Lugduni 1564.
- Baldus Ch., *Regelhafte Vertragsauslegung nach Parteipollen im klassischen römischen Recht und in der modernen Völkerrechtswissenschaft*, cz. 2. *Zur Rezeptionsfähigkeit römischen Rechtsdenkens*, Frankfurt a.M.–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1998.
- Baron J., *Pandekten*, wyd. 5, Leipzig 1885
- Beatson J., Burrows A., Cartwright J., *Anson's Law of contract*, wyd. 30, Oxford 2016.
- Benöhr H.-P., *Das sogenannte Synallagma in den Konsensualkontrakten des klassischen römischen Rechts*, Hamburg 1965.
- Brinz A., *Lehrbuch des Pandekten*, t. 2, cz. 1, wyd. 2, Erlangen 1879.
- Brutti M., *La problematica del dolo processuale nell'esperienza romana*, t. 2, Milano 1973.
- Brzozowski A., *Wykonanie zobowiązań* (w:) A. Brzozowski i in., *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2016.
- Bürge A., *Zum Edikt De edendo. Ein Beitrag zur Struktur des römischen Zivilprozesses*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung” 1995, t. 112, s. 1–50.
- Chelmoński A. i in., *Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1960.
- Chelmoński A., *Koreferat dotyczący art. 353–349 i 354–403 projektu Kodeksu Cywilnego PRL*, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Rękopisy, Akc. 48/2020, s. 5.
- Citati A. G., *Studi sulle obbligazioni indivisibili nel diritto romano*, „Annali Palermo” 1921, t. 9, s. 5–263.
- Citati A. G., *Studi sulle obbligazioni indivisibili nel diritto Romano*, Roma 1972.
- Citati A.G., *Contributi alla dottrina della mora*, „Annali Palermo” 1923, t. 11, s. 161–328.
- Coing H., *Europäisches Privatrecht. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München 1985.
- Czachórski W., *Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL*, „Studia prawnicze” 1970, z. 26–27, s. 5–22.
- Czachórski W. i in., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, wyd. 11, Warszawa 2009.
- 132 Zob. D. 10,2,3 (Gaius, ks. 7 „Komentarza do edyktu prowinjonalnego”): *Plane ad officium iudicis nonnumquam pertinet, ut debita et credita singulis pro solido aliis alia adtribuat, quia saepe et solutio et exactio parium non minima incimmoda habet [...]*
- 133 R. Knütel, *Particularis...*, s. 345–346.
- 134 St. Lorenz (w:) *Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar*, t. 1, H.G. Bamberger i in., wyd. 4, München 2019, § 266, nb. 11–18.
- 135 Zob. art. 1343-5 k.c.fr.
- 136 M. Kaser, R. Knütel, S. Lohsse, *Römisches Privatrecht...*, s. 322, nb. 9 stwierdzenie: [a]nders nur 450 polnZGB v. 1964.

- Dajczak W., *Zobowiązania* (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bériér, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 3, Warszawa 2018.
- Dernburg H., *Pandekten*, t. 2, Berlin 1886.
- Deshays O., Genicon T., Laithier Y.-M., *Réforme de droit des contrats, du regime général et de la preuve des obligations. Commentaire article par article*, Paris 2016.
- Donellus H., *Commentariorum de jure civili*, t. 4. *Opera omnia*, Macerata 1830.
- Düll R., *Der Gütegedanke im römischen Zivilprozessrecht*, München 1931.
- Dussaux N., Jamin C., *Réforme du droit des contrats, du regime général et de la preuve des obligations. Commentaire des articles 1100 à 1386-1 du code civil*, Paris 2016.
- Dydyński T., *Słownik łacińsko-polski do źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1883.
- Engels F., *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa. W związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, Warszawa 1911.
- Ferrini C., *Manuale di Pandette*, wyd. 3, Milano 1908.
- Giaro T., «De ponte» oder «De monte»? Banalitäten in der römischen Jurisprudenz, *Labeo* 1990, t. 36, s. 177–217.
- Giaro T., *Historia i tradycja prawa rzymskiego* (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bériér, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 3, Warszawa 2018.
- Giaro T., *Kształtowanie praw prywatnych – czynności prawne* (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bériér, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 3, Warszawa 2018.
- Gröschler P., *Teilleistungsverbot, Drittleistung, Ablösungsrecht* (w:) *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, t. 2, cz. 1. *Schuldrecht: Allgemeiner Teil*, R. Zimmermann (red.), Tübingen 2007, s. 784–807.
- Grosso G., *Il sistema romano dei contratti*, wyd. 3, Torino 1963.
- Grotius H., *The Introduction to Dutch Jurisprudence*, London 1845.
- Harke J. D., *Römisches Recht. Vor der klassischen Zeiten bis zu den modernen Kodifikationen*, wyd. 2, München 2016.
- Heimbach D.C.G.B., *Basilicorum. Libri LX*, t. 2, Lipsiae 1840.
- Holewiński W., *O zobowiązaniach podług Kodeksu Napoleona. Wykład tytułu III i IV księgi trzeciej*, Warszawa 1875.
- Honsell H., Mayer-Maly T., Selb W., *Römisches Recht*, wyd. 4, Berlin 1987.
- Höpffner L.J.F., *Theoretisch-practischer Commentar über die Heineccischen Institutionen nach deren neuesten Ausgabe*, wyd. 8, Frankfurt a. M. 1818.
- Kaser M., *Das Römische Privatrecht*, t. 1. *Die vorklassischen entwicklungen*, wyd. 2, München 1975.
- Kaser M., *Das Römische Privatrecht*, t. 2. *Die nachklassischen entwicklungen*, wyd. 2, München 1975.
- Kaser M., *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1966.
- Kaser M., *Mutuum et stipulatio* (w:) *Eranion in honorem Georgii S. Maridakis*, t. 1. *Historia iuris*, Athenis 1963, s. 155–182.
- Kaser M., Knütel R., Lohsse S., *Römisches Privatrecht. Ein Studienbuch*, wyd. 21, München 2017.
- Klein A., *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, t. 1. *Dzieła wybrane*, Kraków 2021.
- Knütel R., *Particularis enim solutio rarum est ut incommoda sit. Zur Fragwürdigkeit des Teilleistungsverbots* (w:) *Iurisprudentia universalis*, M.J. Schermaier, J.M. Rainer, L.C. Winkel (red.), Köln–Weimar–Wien 2002, s. 337–355.
- Koschembar-Lyskowski I., *Prawo rzymskie*, t. 1. *Dzieje*, Warszawa 1931.
- Krüger H., *Die humanitas und die pietas nach den Quellen des römischen Rechtes*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung” 1898, t. 19, s. 6–57.
- Lenel O., *Palingenesia iuris civilis*, t. 1, Lipsiae 1889.
- Levy E., Rabel E., *Index interpolationum*, t. 1, Weimar 1929.
- Levy E., Rabel E., *Index interpolationum*, t. 1. *Supplementum*, Weimar 1929.
- Lévy-Bruhl H., *La denegatio actionis sous la procédure formulaire*, Lile 1924.
- Lévy-Bruhl H., *Prudent et prêteur*, „Revue historique de droit français et étranger” 1926, t. 5, s. 5–39.
- Litewski W., *Prawo rzymskie prywatne*, wyd. 4, Warszawa 1999.
- Lombardi L., *Aperçus sur la compensation chez les juristes classiques*, „Bullettino dell’ istituto di diritto Romano” 1963, t. 66, s. 35–91.
- Longchamps de Bériér F., *Ocena pracy doktorskiej Alfred Kleina „Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego”*, Archiwum UW 270/106 (teczka doktorska).
- Longchamps de Bériér F., *Ochrona praw prywatnych* (w:) W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bériér, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 3, Warszawa 2018.
- Longchamps de Bériér R., *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań*, t. 1, Komisja kodyfikacyjna. Podkomisja prawa o zobowiązaniach, z. 4–6, Warszawa 1936.
- Lorenz St. (w:) *Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar*, t. 1, H.G. Bamberger i in., wyd. 4, München 2019.
- Łapicki B., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1948.
- Łoś S., *Sylwetki rzymskie*, Warszawa 1958.
- Mommsen F., *Beiträge zum Obligationenrecht. Die Lehre von der Mora, nebst Beiträge zur Lehre von der Culpa*, cz. 3, Braunschweig 1855.

- Mühlenbruch C. L., *Lehre des Pandekten-Recht*, t. 2, Halle 1836.
- Mühlenbruch C.F., *Lehrbuch der Institutionen des römischen Recht*, wyd. 2, Halle 1847.
- Nelsen H.L.W., Manthe U., *Gai Institutiones III 88-181. Die Kontraktobligationen. Text und Kommentar*, Berlin 1999.
- Osuchowski W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1962.
- Perozzi S., *Istituzioni di diritto romano*, t. 2. *Obbligazioni ed azioni. Diritto ereditario. Donazioni*, wyd. 2, Roma 1929.
- Pokrowskij J.A., *Historja prawa rzymskiego*, t. 1, Lublin 1927.
- Pothier R. J., *Traité des obligations*, Paris–Orleans 1769.
- Pringsheim F., *Jus aequum und jus strictum*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung” 1921, t. 42, s. 643–668.
- Projekt części ogólnej projektu cywilnego, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 12, s. 19–24.
- Projekt kodeksu cywilnego oraz przepisów wprowadzających kodeksu cywilnego, Warszawa 1962.
- Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Tekst ustalony w wyniku dyskusji ogólnokrajowej, Warszawa 1955.
- Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, J. Wasilkowski (red.), Warszawa 1954.
- Projekt księgi trzeciej kodeksu cywilnego, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 10, s. 39–48.
- Protokolle der Kommission für die zweite Lesung des Entwurfs des Bürgerlichen Gesetzbuchs, t. 1. *Allgemeiner Theil und Recht der Schuldverhältnisse*, Berlin 1897.
- Protokoły z sesji zespołu prawa cywilnego materialnego komisji kodyfikacyjnej. 1957–1958, t. 2, Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Sprawiedliwości, nr zespołu 285, sygn. 54/9-10.
- Protokoły z sesji zespołu prawa cywilnego materialnego komisji kodyfikacyjnej. 1957–1958, t. 2, AAN, MS, sygn. 54/9-10.
- Protokół posiedzenia Zespołu Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej w dniu 21 października 1957 r., Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Rkps. Akc. 18/2020.
- Puchta G. F., *Vorlesungen über heutige römische Recht*, t. 2, wyd. 4, Leipzig 1855.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 12, Warszawa 2016.
- Rainer J. M., *Das Römische Recht in Europa*, wyd. 2, Wien 2020.
- Rechnitz W., *Studien zu Salvius Julianus*, Weimar 1925.
- Riccobono S., *Dal diritto romano classico al diritto moderno. A proposito del fr. 14 D. X, 3 Paulus III „Ad Plautium”*, „Annali Palermo” 1917, s. 165–729.
- Riccobono S., *Fontes iuris Romani antejustiniani*, cz. 1, Florentiae 1968.
- Savigny F.C. von, *Das Obligationenrecht als theil des heutigen Römischen Rechts*, Berlin 1851.
- Seuffert J. A., *Lehrbuch des praktischen Pandektenrechts*, t. 2, Würzburg 1825.
- Sohm R., *nstytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925.
- Solazzi S., *L'estinzione dell' obbligazione nel diritto romano*, t. 1, wyd. 2, Neapoli 1935.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2005.
- Taubenschlag R., *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955.
- Till E., *Polskie prawo zobowiązań. Część ogólna. Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923.
- Tracz G., *Pojęcie wykonania i niewykonania zobowiązania w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2009, z. 1, s. 169–203.
- Voci P., *La obbligazioni romane. Il contenuto dell'obligatio*, t. 1, cz. 1, Milano 1969.
- Voet J., *Commentarius ad Pandectas*, t. 3, Halae 1778.
- Waddams S. M., *Restitution for the part performer (w:) Studies in Contract Law*, B.J. Reiter, J. Swan (red.), Toronto–Butterworth 1980, s. 152–179.
- Wasilkowski J., *Zagadnienia kodyfikacji polskiego prawa cywilnego*, „Nowe Drogi” 1960, nr 11, s. 27–38.
- Wendt O., *Lehrbuch der Pandekten*, Jena 1888.
- Windscheid B., *Lehrbuch des Pandekten*, t. 2, cz. 1, Düsseldorf 1865.
- Wlassak M., *Die klassische Prozeßformel. Mit Beiträgen zur Kenntnis des Juristenberufes in der klassischen Zeit*, cz. 1, Wien–Leipzig 1924.
- Wolff Ch., *Ius naturae methodo scientifica pertractatum*, Halae Magdeburgicae 1745.
- Zimmermann R., *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996.
- Zoll F., *Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. 3. *Zobowiązania*, Kraków 1910.
- Zoll F., *Wykonanie i skutki niewykonania zobowiązania lub nienależytego wykonania zobowiązań (w:) System Prawa Prywatnego*, t. 6, A. Olejniczak (red.), wyd. 3, Warszawa 2018.